
Een halve eeuw broedvogelonderzoek in de Malpie

René van Gompel

De Malpie is een gebied waar de laatste vijftig jaar vrij veel broedvogelinventarisaties zijn uitgevoerd. De eerste inventarisaties van sommige zeldzame soorten werden uitgevoerd in het kader van de avifauna van Noord-Brabant in 1963-1965.

Vervolgens gaf het eerste atlasproject van de Nederlandse vogels in 1973-1977 aanleiding tot een inventarisatie van alle soorten op de Malpiebergsche Heide. In 1977 en 1979 inventariseerde H. Lürling het Dommeldal en de Malpieheide en -vennen.

Lürling rapporteerde voor het eerst met kaarten met territoriumstippen zodat vanaf

die tijd precieze gegevens beschikbaar zijn over de plekken waar de verschillende soorten voorkwamen. Later zijn er nog inventarisaties van Vogelwerkgroep de Kempen 1986-1989, van R.G. Bijlsma in 1991, Vogelwerkgroep IVN-Valkenswaard 1997 en van Stichting Bargerveen in 2004.

*“Honderd jaar
geleden strekte de
heide zich nog uit
van de oevers van
de Dommel tot aan
Bergeijk”*

Bovendien ligt er sinds 1995 een jaarlijks geïnventariseerd BMP-plot in de Malpiebeemden. In 2009 en een klein deel in 2008, is voor het eerst het volledige gebied integraal gekarteerd op alle soorten broedvogels.

De ontwikkeling van de broedvogelbevolking is de laatste vijftig jaar dus relatief goed gedocumenteerd. Er is daarom een vrij goed beeld te schetsen van de veranderingen van zowel de broedvogelbevolking als van de veranderingen in het landschap. Aan de hand van de verschillende gebiedsdelen worden hieronder deze veranderingen beschreven en toegelicht.

Foto: Jacques van Kessel

Heide

Op de heide hebben zich grote veranderingen voorgedaan. Honderd jaar geleden strekte de heide zich nog uit van de oevers van de Dommel tot aan Bergeijk. Later werden de heides grotendeels ontgonnen en bleven er alleen kleine heidegebieden zoals de Malpie over.

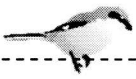
Door deze ontwikkeling kregen aan heide gebonden soorten het moeilijk. Het eerste

verdwenen soorten die grote leefgebieden nodig hebben zoals **grauwe** en **blauwe kiekendief** en de **kemphaan**. Deze soorten hebben in moerassige heidegebieden in de Kempen gebroed en waarschijnlijk ook op de Malpie.

Deze soorten waren al verdwenen voor de aanvang van de eerste tellingen op de Malpie. Er is wel bekend dat de

klapekster nog tot na de oorlog als broedvogel op de Malpieheide voorkwam. Nu is de soort alleen nog jaarlijks aan te treffen als overwinteraar.

Een andere soort die uitgestrekte gebieden als leefgebied nodig heeft is het **korhoen**. Tot eind jaren zeventig kwamen er op de Malpie nog korhoenders voor maar de laatste jaren werden

er geen jongen meer groot gebracht zodat de populatie uitstierf.

Ook onze huidige weidevogels kwamen oorspronkelijk op de heide voor en werden pas weidevogels toen de heide onder hun poten werd ontgonnen tot weide. **Grutto** en **tureluur** waren tot eind jaren tachtig broedvogels op de Malpie. De **kievit**, **veldleeuwerik**, **witte** en **gele kwikstaart** waren toen al van de Malpieheide verdwenen.

De **wulp** hield het nog tien jaar langer vol. In 1979 werden er nog 14 wulpen in het gehele Malpiegebied aangetroffen, in 2009 nog maar één, aanwezig op het laatste natte bloemrijke hooiland.

Van de zangvogels zijn **kneu** en **graspieper** sterk afgenomen en zijn de **boomleeuwerik** en **geelgors** verdwenen van de heide.

“Voor de water- en moerasvogels zijn vooral het Groot Malpieven en de Vaarvennen belangrijk”

De kleine oppervlakte van de heide, de toename van de recreatie, de toename van de stikstofdepositie met als gevolg het verdwijnen van zandige plekken, vergrassing en afname van de kruidenrijkdom

zijn de belangrijkste oorzaken van het verdwijnen van de verschillende soorten van de heide. Toename van de hoeveelheid pijpestrootje-vegetaties heeft wel geleid tot de vestiging van acht **sprinkhaanzangers** in 2009.

Een andere soort die is verschenen met een tiental territoria is de **roodborsttapuit**. Dit komt doordat sinds de jaren zeventig struiken en bomen op de heide zijn verschenen. Dit is ook te merken aan de nu algemene **fitis** die toen op de heide vrijwel afwezig was.

Boompieper en **nachtzwaluw** zijn in vergelijkbare aantallen aanwezig als in de jaren zeventig.

Vennen

Foto: Jacques van Kessel

Foto: Jacques van Kessel

Voor de water- en moerasvogels zijn vooral het Groot Malpieven en de Vaarvennen belangrijk. De andere vennen zijn klein en omgeven door bos en zodoende minder geschikt als leefgebied.

Het Groot Malpieven en de Vaarvennen hebben in de loop der tijd grote veranderingen ondergaan. Oorspronkelijk waren de vennen zeer voedselarm en zuur en zodoende arm aan oeverbegroeiing. Dien ten gevolge waren ze ook zeer arm aan vogels. Tot omstreeks 1967 werd er voedselrijk water ingelaten om de vennen geschikt te maken als viswater.

De toevoer van kalk- en voedselrijk water had tot gevolg dat het Groot Malpieven en ook het nu dichtgegroeide Klein Malpieven dichtgroeiden met riet.

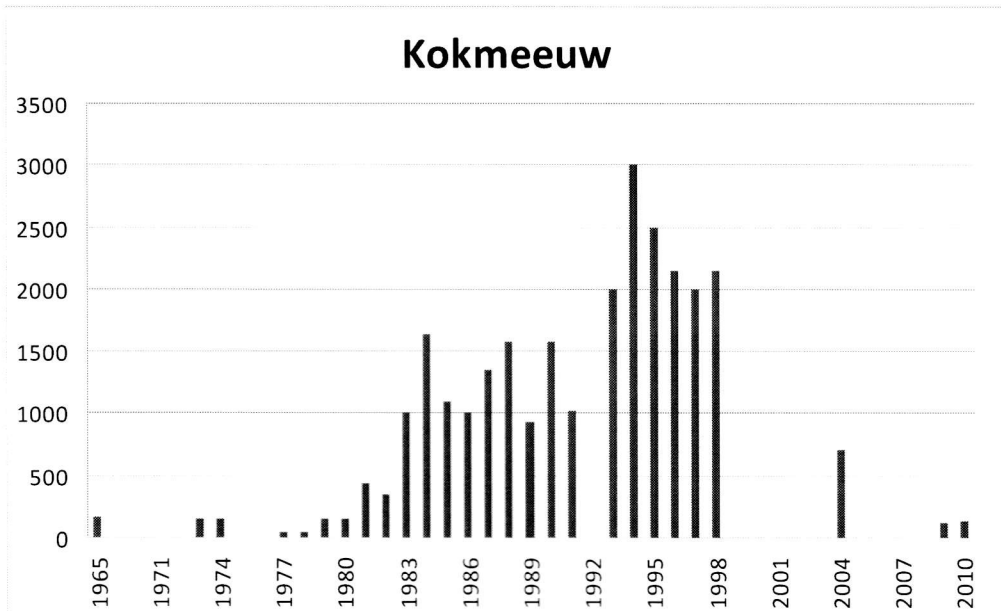
Hierin kwamen soorten voor als **woudaap**, **roerdomp**, **snor**, **grote karekiet** en **rietzanger**. Nadat de toevoer van het voedselrijke water werd afgesloten verzuurden en verarmden de vennen weer langzamerhand. Hierdoor verdween het riet en daarmee de rietvogels.

“Op de Malpie is de venkraai omstreeks 2005 verdwenen, doordat de vis door verzuring was verdwenen”

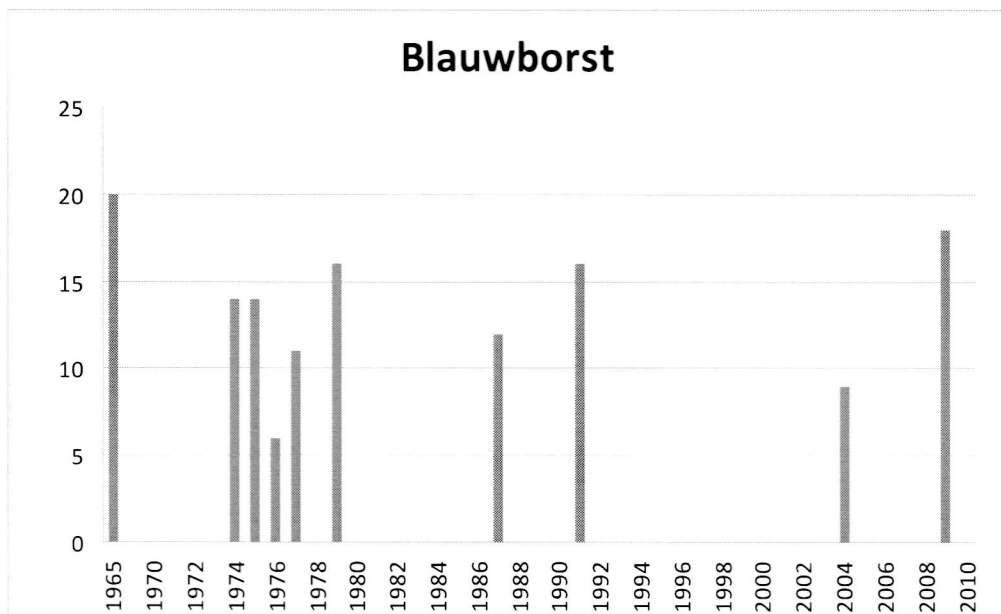
Nadat begin jaren zestig zich **kokmeeuwen** op de Vaarvennen en later ook op het

Groot Malpieven vestigden nam de voedselrijkdom weer toe maar bleef het water te zuur voor rietgroei. De kokmeeuwen namen tot circa 1.250 paren toe halverwege de jaren tachtig om daarop te stabiliseren door eiraapacties. Hierna steeg het aantal verder tot 3.000 broedparen in 1994 om daarna snel af te nemen. Zie grafiek 1.

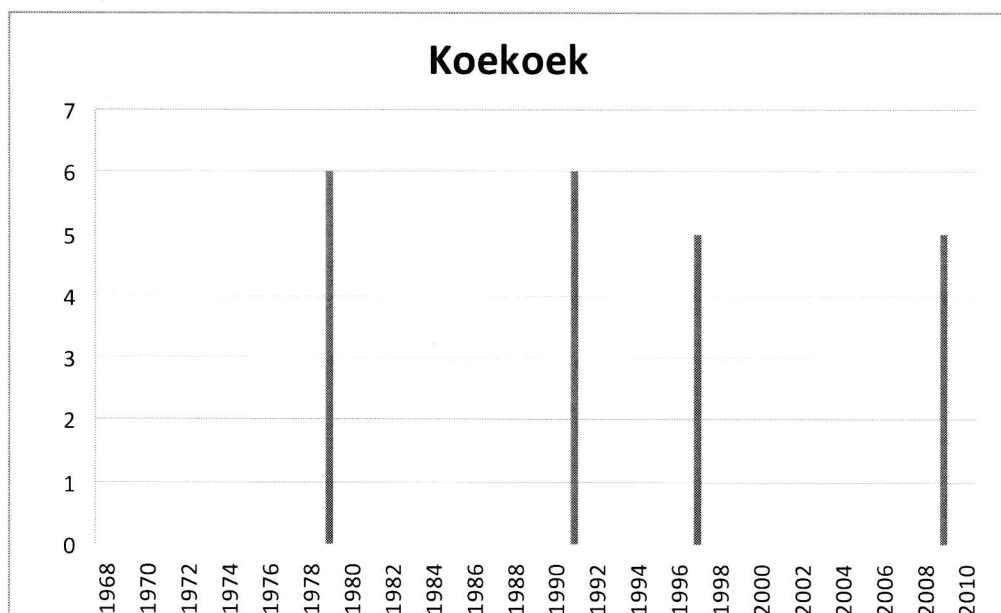
Waarschijnlijk is de toename van de vos de belangrijkste oorzaak van deze afname. In 2010 werden vrijwel geen kuikens gezien en brachten 135 broedparen slechts acht jongen groot. Afgelopen winter is het Groot Malpieven, waar de kolonie zich bevindt, opgeschoond zodat hiermee waarschijnlijk het doek is gevallen voor de kokmeeuw op de Malpie.

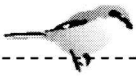
▲ Grafiek 1. Aantal broedparen van de kokmeeuw in de periode 1965 - 2010

▲ Grafiek 2. Aantal broedparen van de blauwborst in de periode 1965 - 2010

▲ Grafiek 3. Aantal broedparen van de koekoek in de periode 1965 - 2010

Een andere kolonievogel die is verdwenen is de **zwarte stern**. Op de Malpie heeft de soort het nog het langste uitgehouden op de zandgronden, maar doordat de jongen niet vliegvlug werden doordat de vis door verzuring was verdwenen, is de venkraai omstreeks 2005 verdwenen.

Er zijn de laatste tientallen jaren ook veel soorten op de vennen verschenen. Door een steeds verdere voedselverrijking profiteren eerst vooral soorten die dierlijk voedsel eten en vanaf de jaren negentig ook planteneters.

De eerst nieuwkomer die zich meldde was de **geoorde fuut**. Vanuit de steppemeren in Azië verbreidden ze zich richting het westen en in 1918 werd voor

het eerst gebroed in Nederland. In de jaren dertig en veertig waren er enkele broedgevallen op de Malpie maar de geoorde fuut verdween weer om zich vanaf 1983 definitief te vestigen. Sindsdien is er een fluctuerende populatie aanwezig.

De geoorde fuut werd gevolgd door twee andere oostelijke gasten. De **tafeleend** en **kuifeend** verschenen respectievelijk in 1958 en 1963 op de visvijvers van Valkenswaard. De Malpie moest wachten tot omstreeks 1971 en 1981 voordat de tafeleend en kuifeend verschenen. Hierna vergaat het de soorten voorspoedig, vooral de kuifeend die zich ook buiten de vennen uitbreidt.

De **krakeend** nog zo'n oostelijke soort vestigde zich in 1990 en neemt nog steeds in aantal toe. Hierna volgen begin van deze eeuw de **fuut** en vestigen zich de **nijlgans**, **canadese gans** en **grauwe gans**. In 2009 waren deze soorten met elk twee broedparen aanwezig. Of deze soorten een grote vlucht gaan nemen op de Malpievennen is de vraag. Het uitvliegsucces lijkt erg laag. Waarschijnlijk is de vos hier debet aan.

De **dodaars**, **wintertaling**, **waterral**, **waterhoen**, **meerkoet**, **blauwborst** (zie grafiek 2) en **rietgors** zijn vanouds aanwezig op de vennen en laten stabiele aantallen zien sinds de jaren zeventig.

Foto: René van Gompel

Bossen

In de jaren dertig tot zestig zijn de huidige naaldbossen aangelegd op de toenmalige heide. Bij de eerste telling in de jaren zeventig waren de bossen nog jong met veel open kruidenrijke plekken wat duidelijk is te zien aan de broedvogelbevolking.

Enige schattingen van de aantallen op de Schopschoorse- en Malpiebergsche heide: 130 **fitis**, 60 **geelgors**, 20 **grote lijster**, 40 **matkop**, 15 **kneu**

en de **ringmus** algemeen broedend. Ook **holenduiven** waren vrij algemeen broedend in konijnenholen.

“De geschiedenis van de roofvogels is een verhaal apart”

Vergelijk hiermee de huidige aantallen; 30 fitis, 3 grote lijster, 13 matkop en 3 holenduif, en de geelgors, kneu

en ringmus zijn geheel verdwenen. Ook de **houtduif** is met meer dan 50 procent afgenomen. Dit zal deels te maken hebben met de afname van de kruidenrijkdom en deels met de toename van de **havik**.

Tegenover deze afnamen van pioniersoorten staat het verschijnen van echte bosvogels.

De volgende soorten, met tussen haakjes de eerste

zekere aanwezigheid, zijn sinds de jaren zestig nieuw verschenen:

zwarte specht (1963),
kleine bonte specht (1976),
bosuil (1986),
houtsnip (1991),
kruisbek (ca.1995 ?),
boomklever (1997) en
sijs (1998).

Deze soorten verschenen voor het eerst in de rijkere bossen van het Dommeldal en breidden zich later uit naar de naaldbossen, hoewel de boomklever hier nog afwezig is en de kleine bonte specht zeer zeldzaam. Dit gaat niet op voor de typische naaldbosbewoners, de sijs en kruisbek.

Ook de **boomkruiper** was in de jaren zeventig nog afwezig in de naaldbossen. De **grote bonte specht**, **winterkoning**, **zwartkop**, **goudhaan** en **vink** zijn met meer dan 50 % toegenomen. De **goudvink** is mogelijk altijd aanwezig geweest in het Dommeldal maar is de laatste jaren pas aanwezig in de naaldbossen door een toename van de ondergroei met besdragende soorten als lijsterbes en vuilboom.

“De buizerd verscheen in 1979 in de Malpie ten tonele”

De geschiedenis van de roofvogels is een verhaal apart. **Torenvalk** en **boomvalk**, soorten van open terrein zijn altijd aanwezig geweest zij het

Foto: Jacques van Kessel

met meestal maar één paar. De boomvalk zelfs niet elk jaar. De bossoorten **havik**, **sperwer** en **buizerd** waren op de uitgestrekte heidevelden afwezig. Na de aanplant van de dennenbossen vanaf de jaren dertig van vorige eeuw begonnen deze soorten zich vanuit van oudsher aanwezige bossen zoals De Utrecht, uit te breiden over de Kempen.

In de jaren zestig kwam een abrupt einde aan deze opmars doordat men in de landbouw persistente bestrijdingsmiddelen ging gebruiken. Doordat deze middelen zich ophopen in roofdieren werden de roofvogels onvruchtbaar, en

eierschalen zwak. De zich opbouwende populatie werd hierdoor snel gedecimeerd. Pas toen in 1968 geleidelijk de persistente middelen zoals *dieldrin* werden verboden namen de roofvogels weer in aantal toe. De buizerd verscheen in 1979 in de Malpie ten tonele.

Ook de havik verscheen waarschijnlijk rond deze tijdsperiode. De sperwer gingen al voor. De buizerd is sindsdien stabiel met 3-4 paren aan weg. De havik is toegenomen tot 3 broedparen. De sperwer kende eerste een toename tot een vijftal paren en nam later weer af tot twee broedparen.

Foto: Jacques van Kessel

Dommeldal

De bossen en houtwallen in het Dommeldal waren in de jaren zeventig nog jong. De boomgroei bestond uit populieren, doorgesloten hakhout en met boomopslag dichtgroeïende heide en rietvelden. Tegenwoordig zijn de populieren oud en aftakelend, zijn de hakhoutbossen opgegroeïd tot eiken en elzenbossen en de rietvelden en heides verworpen tot wilgenstruweel en dennenbos.

In het landbouwgebied heeft er in 1984 een ruilverkaveling plaatsgevonden. Hierdoor heeft enerzijds schaalvergroting plaatsgevonden en anderzijds is er aan weerszijden van de Dommel landbouwgebied omgezet in natuurgebied. Dit gebied is kleinschaliger geworden en door het extensieve beheer is het grasland langzamerhand verruigd.

Door het ouder en gevarieerder worden van de bossen zijn bosvogels sterk in aantal vooruit gegaan. Zoals reeds vermeld zijn er een aantal bosvogels nieuw verschenen.

Anderen zijn sterk in aantal

vooruit gegaan zoals:
winterkoning +75%,
merel +100%,
zwartkop +150%,
pimpelmees + 50 %,
boomkruiper +300% en
vink+ 500%.

Ook vogels van ruigten zijn sterk in aantal toegenomen:
sprinkhaanzanger+ 700%,
bosrietzanger 100%,
grasmus+ 50% en
roodborsttapuit +700%.

Dit zijn allemaal insecteneters. Het spiegelbeeld vinden we bij de zaadeters:
patrijs -50%,
zomertortel -95%,
rietgors -25%,
ringmus verdwenen,
kneu -90% en
geelgors -80%.

De oorzaak van deze afname ligt juist grotendeels bij de verruiging omdat de ruigten de bloem- en kruidenrijke vegetaties verdringen. Juist deze schralere vegetaties zijn rijk aan zaden. Bovendien zijn plekken met zaadrijke pioniervegetaties, zoals kruidenrijke akkers, kruidenrijke perceelsranden en sloten verdwenen.

De aantalsontwikkelingen in de Malpie zijn niet uniek. De meeste ontwikkelingen gaan vrijwel parallel aan de landelijke aantalsontwikkelingen. Een uitzondering is de geelgors die het, in tegenstelling tot in de Malpie, landelijk goed doet en die er ook in de directe omgeving van de Malpie goed voor staat.

De vraag voor de toekomst is daarom 'zal de geelgors in de Malpie weer toenemen zoals in 2010 is gebeurd of is de afname een veeg teken aan de wand voor andere gebieden dat er in de winter te weinig zaden aanwezig zijn voor een succesvolle overwintering?'

Genoeg redenen om in de toekomst door te gaan met het volgen van de vogelstand in de Malpie. ■

Literatuur

Bijlsma R.G.	1992	De broedvogels van de Malpiebeemden en omgeving in 1991 SOVON rapport 1992/02 (SOVON. Beek-Ubbergen)
Gompel R.F.J. en Seijkens J.	-	Broedvogels van de Malpiebeemden-zuid 2009 (Vogelwerkgroep IVN- Valkenswaard)
Gompel R.F.J. en Seijkens J.	-	Broedvogels van de Malpiebeemden zuid en noord 1997 (Vogelwerkgroep IVN-Valkenswaard)
Gompel R.F.J. m.m.v. Seijkens J	2011	Broed- en wintervogels en een selectie zoogdieren van de Malpie 2008-2009. Malpieheide, Malpiebersche Heide, Schopschoorse Heide en Malpiebeemden (Vogelwerkgroep Valkenswaard-Waalre. Januari 2011, Lommel)
Heinen T. en Lüring H.	-	Broedvogelinventarisatie van de Malpie en Malpiebergsche Heide in 1974 en 1975 (Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven)
Van Kleef H., E. Brouwer & H.	Esselink 2007	OBN-Vooronderzoek naar de mogelijkheden voor natuurherstel in de Malpievennen (Rapport Stichting Bargerveen en Onderzoekscentrum B-Ware, Nijmegen)
Lüring H.	-	Verslag broedvogel- en planteninventarisatie Malpie en Dommelbeemden 1977 en 1979 (Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven)
Vogelwerkgroep de Kempen	1992	Onderzoeksproject Malpiegebied Valkenswaard 1986-1990 (Vogelwerkgroep de Kempen)